

Ю. В. Тодорцевакандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Одеського національного політехнічного університету

САМООСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено обґрунтуванню формування професійної мобільності майбутніх соціальних працівників за допомогою засобів самоосвіти. Виокремлено кілька підходів до визначення поняття «професійна мобільність»: 1) активна професійна діяльність фахівця; 2) пристосування та адаптація в умовах сучасного ринку праці; 3) орієнтація на самоосвіту та саморозвиток. Представлена структура процесу самоосвіти, що передбачає такі компоненти: цілісний емоційно-особистісний апарат як внутрішня потреба студентів у самовдосконаленні; система знань, умінь, навичок із самоосвіти, що засвоюється особистістю; уміння та навички якісно працювати з основними джерелами соціальної інформації, орієнтуватися в її великих обсягах; система організаційно-управлінських умінь і навичок, що дає змогу здійснювати самоконтроль та самоаналіз результатів.

Автор зосереджується також на засобах самоосвітньої діяльності студентів у педагогічному процесі, тих її різноманітних формах, що сприяють формуванню професійної мобільності майбутніх соціальних працівників. До засобів самоосвіти, що організуються студентами, належать: мотиви, цілі та зміст самоосвіти; методи та форми самостійного пошуку та засвоєння соціального досвіду; результати самодіяльності; методи та форми її самоконтролю, самоаналізу й самооцінки.

У статті наведено типові завдання, які майбутні соціальні працівники вирішують під час вибору та реалізації засобу самоосвітньої діяльності, запропоновано алгоритм пошуку відповідного змісту самоосвіти, представлено основні форми й методи самостійного засвоєння студентами соціального досвіду. Здатність до самоконтролю й саморегуляції проявляється в організованості, рішучості, упевненості в собі, цілеспрямованості. Всі ці якості студентів виступають цільовими на шляху до самоосвіти та самовдосконалення. Уміння знімати фізичну втому формує витримку, адаптивність, здатність переносити великі навантаження, настирливо долати несподівані перешкоди, швидко реагувати на зміни, що й визначає ступінь студентської мобільності. Зазначено, що серед найпоширеніших видів самостійної роботи у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників на кафедрі психології та соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету, використовуються такі види самоосвітньої діяльності: розв'язання задач та кейсів, участь у тренінгах, залучення до розробки соціальних проектів, взаємодія з громадськими організаціями впродовж практичних виїзних занять, співпраця з різними клієнтами в ситуаціях професійного спілкування у процесі проходження виробничої практики.

Проведене дослідження встановило, що самоосвіта є безперечним та ефективним засобом формування професійної мобільності майбутніх фахівців соціальної сфери, якими виступають соціальні працівники. На етапі університетської підготовки така важлива характеристика формується за допомогою модернізації системи підготовки задля забезпечення цілісного впливу на особистість майбутнього соціального працівника в процесі реалізації навчальної діяльності, практичної підготовки і волонтерської та позанавчальної діяльності.

Ключові слова: майбутні соціальні працівники, самоосвіта, саморегуляція, засоби та форми самоосвітньої діяльності, формування професійної мобільності.

Постановка проблеми. Відмінною особливістю сучасного складного етапу розвитку країни є вдосконалення системи управління суспільними та виробничими процесами, які зумовлюють різке підвищення ролі людського фактору практично у всіх сферах життєдіяльності, особливо у сфері соціальної роботи. Задля досягнення цілей сучасного суспільства необхідний спеціаліст з актуальними знаннями, гнучкістю і критичністю мислення, високим адаптаційним потенціалом, творчою ініціативою, спроможний

швидко приймати нешаблонні рішення, здатний до сприйняття змін і відкритості новому, націлений на подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до професійного розвитку. Сучасний фахівець-професіонал соціальної сфери має бути готовим до освоєння нових технологій та інформаційних джерел, що постійно з'являються у бурхливому потоці розвитку науки і техніки, систематично оновлювати свій багаж знань, а також бути конкурентоспроможним у відповідній сфері діяльності. Професійна мобіль-

ність постає необхідною якістю особистості спеціаліста, що є запорукою успішності молодшої людини в сучасному суспільстві. Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, потребою української держави і суспільства в професійно мобільних фахівцях, які прагнуть до самовдосконалення, самоосвіти і самореалізації у швидко мінливому світі, з іншого боку, недостатньою розробленістю теми дослідження в сучасній психолого-педагогічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упродовж останніх років у професійній педагогіці питання професійної мобільності фахівців стали предметом наукового аналізу. Наукове осмислення проблеми мобільності закладено в працях І. Зязюна, П. Сорокіна, С. Фролова та ін.; професійну мобільність як вид досліджували Л. Амірова, Л. Горюнова, Ю. Дворецька, О. Китайська, Н. Марценюк, Р. Пріма, Л. Сушенцева, М. Шмир та ін. Окремі аспекти формування професійної мобільності фахівців різних галузей висвітлено у дисертаційних працях українських учених: Т. Гордєєвої (професійна мобільність майбутніх соціальних працівників), Є. Іванченко (економістів), Т. Павлиш (викладачів інформатики коледжів), І. Шпекторенка (державних службовців) та ін. Великою кількістю досліджень встановлено, що ефективність і результативність процесу самоосвіти особистості істотно залежать від рівня розвитку спеціальних особистісних рис, засвоєних знань, умінь здійснювати самостійну самоосвітню діяльність (Ю. Бабанський, В. Буряк, Н. Половникова, Л. Рувинський, Т. Шамова та ін.). Варто зазначити, що є розбіжності в трактуванні поняття «професійної мобільності», тому сучасний стан розвитку цього наукового напрямку вимагає вирішення проблеми розробки теоретичних та методологічних підходів до формування цієї особистісної якості в майбутніх соціальних працівників у процесі навчання у ЗВО за допомогою засобів самоосвітньої діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування формування професійної мобільності майбутніх соціальних працівників за допомогою засобів самоосвіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури (М. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Шелер, Н. Кожемякіна, Л. Пілецька, А. Циганаш) дав змогу виявити, що мобільність – це одна з найважливіших, інтегративних характеристик індивіда, що розвивається в процесі професійної підготовки і характеризується: розвитком об'єкта в соціальній, професійній, пізнавальній, особистісній та інших сферах; забезпеченням готовності особистості до змін і її реалізації у життєдіяльності; прийняттям нового системного мислення, творчим ставленням до професії та особистісного

розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню професійних проблем; динамізмом, переходом кількісних змін у новий якісний стан.

Існують різні підходи дослідників до визначення поняття «професійна мобільність», яке є доволі ємним і неоднозначним. Є. Іванченко визначає професійну мобільність як здатність індивіда успішно змінювати види діяльності, володіти досвідом удосконалення професійних завдань та їхнього самостійного оволодіння [3]. Л. Сушенцева вважає, що основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності [8, с. 3–4]. Л. Горюнова розглядає професійну мобільність у сукупності та єдності трьох складових – якості, діяльності та самореалізації фахівця [4, с. 63–64]. За визначенням М. Шмира, «професійна мобільність» є полікомпонентною, інтегрованою динамічною якістю особистості, що забезпечує оптимальну зміну власної професійної стратегії в професійному соціумі [9]. Вищезазначене дає підстави виокремити кілька підходів до визначення поняття «професійна мобільність»: 1) активна професійна діяльність фахівця; 2) пристосування та адаптація в умовах сучасного ринку праці; 3) орієнтація на самоосвіту та саморозвиток. Зупинимось найбільш детальніше на останньому підході як засобу формування професійної мобільності майбутніх соціальних працівників.

Під самоосвітою розуміється не просто риса здібностей або мислення, яка стимулює індивіда опановувати матеріал без зовнішньої підтримки, а насправді більш складна, інтегративна особистісна освіта. Творчість розвивається на основі самостійності особистості й є вищим ступенем її розвитку. Самостійність співвідноситься з самореалізацією особистості, з її активністю щодо внутрішнього спонукання, без зовнішнього примушення, з порівняною незалежністю. І. Василенко тлумачить мобільність як один із способів саморегуляції людини, що сприяє її саморозвитку, самоактуалізації, здійсненню самостійного вибору, соціальній відповідальності та моральності [2].

Розглядаючи готовність особистості до самоосвіти як синтез внутрішніх умов, що зумовлюють принципову реалізацію процесу самоосвіти, можна виокремити в її складі чотири важливих елементи:

– цілісний емоційно-особистісний апарат (внутрішня потреба студентів в самовдосконаленні, особистісні цінності, емоційно-вольовий механізм, загальні розумові здібності тощо);

– система знань, умінь, навичок із самоосвіти, що засвоюється особистістю (повнота і глибина сформованості наукових понять, взаємозв'язків між ними, умінь співвідносити наукові поняття

з об'єктивною реальністю, розуміння відносності знань і необхідності уточнення їх шляхом систематичного пізнання тощо);

– уміння та навички якісно працювати з основними джерелами соціальної інформації, зокрема книгами, бібліографічними системами, інформаційними і телекомунікаційними технологіями, технічними засобами, спеціалізованими лекторіями (уміння орієнтуватися у великих обсягах інформації, вибрати головне, зафіксувати його тощо);

– система організаційно-управлінських умінь і навичок (ставити й виконувати завдання самоосвіти, планувати свою роботу, вміло розподіляючи зусилля та час на різноманітні обов'язки, створювати сприятливі умови для самодіяльності, здійснювати самоконтроль, самоаналіз результатів і характеру самодіяльності тощо) [1, с. 19].

Як бачимо, виокремлені елементи готовності особистості до самоосвіти загалом характеризують можливості студентів щодо організації та реалізації процесу самоосвіти. Уміння розрізнати рівні готовності особистості до самоосвіти дає змогу встановлювати відповідність між сформованими можливостями вихованців, здійсненням процесу самоосвіти й педагогічними засобами його реалізації.

На думку Т. Гордєєвої, «професійна мобільність майбутніх соціальних працівників» як інтегрована характеристика, що формується в період професійної підготовки у ЗВО, включає поєднання особистісних і професійних мотивів, якостей, одержаних знань, умінь та навичок, спрямованих на мобілізацію, підвищення результативності особистісно-професійної діяльності шляхом саморозвитку в умовах швидких соціальних і професійних змін [3].

Якщо в педагогічному процесі відбувається цілеспрямований розвиток готовності особистості студентів до саморозвитку та самоосвіти, то в них зростають потреби в нових знаннях, у покращенні особистісних рис, підвищується рівень сформованості знань із навчальних предметів, умінь працювати з різними джерелами інформації, удосконалюються організаційно-управлінські уміння. Досягти такого результату можна лише тоді, коли вихованці відчують себе повноправними учасниками педагогічного процесу, що несуть відповідальність за його результати. Необхідно так організувати взаємостосунки між викладачами та студентами, щоб останні могли свідомо та системно керувати своєю діяльністю, зокрема самоосвітньою.

До засобів самоосвіти, що організовуються студентами, належать: мотиви, цілі та зміст самоосвіти; методи та форми самостійного пошуку та засвоєння соціального досвіду; результати самодіяльності; методи та форми її самоконтролю, самоаналізу й самооцінки. Розглянемо кожну групу засобів самоосвіти скрізь призму підготовки майбутніх соціальних працівників.

Мотиви й цілі побудови та функціонування власних засобів самоосвіти на основі їх самореалізації тісно пов'язані з особистісними цінностями студентів, рівнем сформованості їхнього світогляду й з усвідомленням свого місця з соціально значущими факторами. Особисті мотиви часто відіграють вирішальну роль у самоосвіті людей [7]. Однак вплив, що справляє на студентів суспільство, зумовлює прагнення останніх до самовиявлення. Зокрема, одним із компонентів професійної мобільності виступає мотиваційно-особистісний компонент, що передбачає не тільки мотивацію на професійну мобільність та сукупність певних якостей, але й, насамперед, здатність студентів до саморозвитку. Внутрішні мотиви забезпечують найбільш стійкий інтерес до учіння, отже, використання викладачем інноваційних технологій навчання активізує, цілеспрямовано розвиває та поглиблює пізнавальний інтерес, цьому ж сприяє залучення студентів до експериментальних досліджень. Типовими завданнями, які майбутні соціальні працівники вирішують під час вибору та реалізації засобу самоосвітньої діяльності, можуть бути такі:

а) знайомство з будь-якою новою технологією соціальної роботи;

б) поглиблення вивчення окремих навчальних дисциплін із метою пізнавального інтересу до обраної спеціальності;

в) виховання морально-етичних, фізичних та інших особистісних рис, властивих людям соціальної професії;

г) опанування окремих видів умінь у галузі соціальної роботи.

Поставивши перед собою певне завдання, студенти здійснюють пошук відповідного змісту самоосвіти. Характерно, що зміст самоосвіти вони самі не конструюють, а вибирають на основі наявних можливостей із різних джерел інформації:

а) літературне джерело, в якому відображено певний аспект завдання самоосвіти;

б) рекомендована кваліфікованими спеціалістами система вправ, заходів, здійснення яких спрямоване на вирішення поставлених завдань самоосвіти;

в) продумана система самостійної роботи щодо поглибленого вивчення навчальних дисциплін (дистанційне навчання);

г) зміст різних цільових програм, що реалізуються у вищому навчальному закладі, місті, засобами масової інформації для самоосвіти особистості.

До методів та форм пошуку й засвоєння соціального досвіду, які вибираються студентами за власною ініціативою, належать такі: робота з книгою або конспектом; методи та форми колективної роботи студентів у вигляді бесід, семінарів, навчальних диспутів чи дискусій, ділових та рольових ігор; створення та захист проектів; презента-

ція соціальних роликів на гостро актуальні теми; планування самостійної роботи на певний період; методика виокремлення головного як систематизація форм і методів роботи тощо; методи само стимулювання самодіяльності (самопереконавання, самоінструктаж, самонагадування, самоаналіз) [5].

Результати самоосвіти служать важливим показником якості функціонування процесу самодіяльності студентів при співвідношенні їх із цілями та завданнями. Здійснити таке співвідношення можна за допомогою самоконтролю, самоаналізу і самооцінки. Сутність самоконтролю полягає в тому, що результати самодіяльності порівнюються зі змістом самоосвіти самими студентами. Самоаналіз полягає не лише в тому, щоб відобразити результати самоосвіти, а й у тому, щоб з'ясувати причини, які характеризують залежність результатів від способів самодіяльності особистості, факторів, що були вибрані. Треба підкреслити, що самоаналіз є важливим джерелом самооцінки якості функціонування процесу самоосвіти.

Серед методів та форм пошуку й засвоєння соціального досвіду майбутніх соціальних працівників у контексті самоосвіти на перше місце виходить саморегуляція. Навчання саморегуляції має починатися з вироблення вміння стежити за зовнішніми проявами емоцій і станів: мімікою, позою, диханням, тонусом м'язів. Потім необхідне тренування здатності змінювати свої переживання, вираз обличчя, ходу, рухи, міміку. Саморегуляція – це вплив людини на саму себе за допомогою слів і відповідних їм образів. Сутність психофізіологічної саморегуляції полягає в тому, що почуття, які накопичуються в процесі спілкування з довкіллям і пізнання власного організму, людина робить предметом систематичного тренування. Здатність до самоконтролю і саморегуляції проявляється в організованості, рішучості, упевненості в собі, цілеспрямованості. Всі ці якості студентів виступають цільовими на шляху до самоосвіти та самовдосконалення. Уміння знімати фізичну втому формує витримку, адаптивність, здатність переносити великі навантаження, настирливо долати несподівані перешкоди, швидко реагувати на зміни, що й визначає ступінь студентської мобільності.

Перераховані вище вміння формуються за допомогою психофізіологічного тренінгу. Це такий метод розвитку особистості, що містить навчання людини самонавіянню, концентрації уваги й уяви, уміння контролювати мимовільну розумову активність із метою досягнення оптимальних результатів в обраній діяльності. Психофізіологічний тренінг має такі завдання: полегшення переходу до відпочинку та забезпечення його оптимальності, створення максимально доброзичливих психічних і фізіологічних передумов для успішного виконання будь-якої діяльності. Саме психотренінг

надає досвіду розкутості та імпровізації, у ньому відсутнє єдине правильне рішення, кожному треба шукати власні.

Майбутні соціальні працівники, підготовка яких здійснюється кафедрою психології та соціальної роботи гуманітарного факультету Одеського Національного Політехнічного Університету, використовують у процесі навчання такі види самостійної роботи, які також пов'язані з самоосвітою:

- конспектування, складання планів, тез;
- написання рефератів, доповідей, оглядів, звітів;
- виконання вправ, розв'язання задач, кейсів, створення виховних ситуацій, написання самореклами, участь у тренінгах, соціальному театрі;
- складання портфоліо особистісних досягнень, розробка аркушу кар'єри майбутнього соціального працівника;
- виконання письмових контрольних, творчих, лабораторних робіт;
- взаємодія з громадськими організаціями впродовж практичних виїзних занять;
- співпраця з різними клієнтами в ситуаціях професійного спілкування у процесі проходження виробничої практики;
- залучення до розробки соціальних проектів.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження встановило, що самоосвіта є безперечним та ефективним засобом формування професійної мобільності майбутніх фахівців соціальної сфери, якими виступають соціальні працівники. На етапі університетської підготовки така важлива характеристика формується за допомогою модернізації системи підготовки задля забезпечення цілісного впливу на особистість майбутнього соціального працівника в процесі реалізації навчальної діяльності, практичної підготовки і волонтерської та поза навчальної діяльності. Оскільки з'являється дедалі більше типів мобільності і кожна професійна діяльність має певні особливості, потребують подальшої розробки умов, шляхи і моделі формування професійної мобільності в процесі професійної підготовки фахівців у ЗВО.

Список використаної літератури:

1. Буряк В. Умови та засоби самоосвіти студентів. Вища школа. 2002. № 6. С. 18–27.
2. Василенко І.В. Человек в социуме: мотивация и мобильность. Волгоград: «Перемена», 1998. 172 с.
3. Гордеева Т.Е. Основы професійної мобільності соціальних працівників: навч.-метод. посіб. Черкаси: ФОП Чабаненко, 2014. 108 с.
4. Горюнова Л.В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста. Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. 2007. № 1. С. 63–69.

5. Казаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учебное пособие. Київ: Вища школа, 1990. 247 с.
6. Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. Одеса: ЧП Тудос, 2002. 343 с.
7. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. Москва, 1990. 192 с.
8. Сушенцева Л.Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу. *Професійна освіта. Проблеми і перспективи*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 2. № 1. С. 3–11.
9. Шмир М.Ф. Діяльнісна компетентність – основа формування професійної мобільності вчителя іноземної мови. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Вип. LXXV. Том 2. 2017. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_75/part_2/43.pdf

Todortseva Yu. Self-education as means the formation of professional mobility future social workers

The article is devoted to justification the formation of professional mobility future social workers by means of resources and kinds of self-education activity. Several approaches to the definition of the concept "professional mobility" are singled out: 1) active professional activity of a specialist; 2) adjustment and adaptation in the conditions of the modern labor market; 3) orientation to self-education and self-development. Represented the structure of self-education that involves such components: integral emotional and personal apparatus as an internal need of students for self-improvement; the system of knowledge, skills and abilities in self-education assimilated by the person; skills and abilities to work qualitatively with main resources of social information, to navigate in its large volumes; the system of organizational and managerial skills that allow self-control and self-analysis of results.

The author also considers the ways of self-education activity for students in pedagogical process and those various forms that facilitate the formation of professional mobility future social workers. The students organize such means of self-education as motives, goals and content of self-education; methods and forms of independent search and assimilation of social experience; the results of spontaneous activity; methods and forms of self-control, self-examination and self-esteem.

The article presents typical tasks that future social workers solve during preference and realization means of self-education. The algorithm of search the content of self-education is also offered. The main forms and methods students' self-assimilation of social experience are introduced in this article. Ability to self-control and self-regulation manifests itself in organization, determination, self-confidence and purposefulness. These are the most important qualities of students on the way to self-education and self-improvement. The ability to take physical fatigue is forming patience, adaptability, the ability to withstand large loads, inevitably overcome unexpected obstacles, and quickly react on changes that determine the degree of student mobility.

There was indicated that the most popular kinds of self-educational activity among students are: solving tasks and cases; participation in trainings; involvement in the development of social projects; interaction with public organizations during practical outdoor activities; cooperation to different clients in professional communication situations in the process of passing the internship. These forms are used in a process of preparation future social workers at the department of psychology and social work of Odessa National Polytechnic University.

Our research has been established that self-education is an unquestionable effective way the formation of professional mobility future social workers as the specialists of socio-economic sphere. At the stage of university preparation such important characteristic is formed by means of modernization the system, to provide holistic impact on personality of future social worker in a process of realization educational activity, practical training and volunteer and non-academic activities.

Key words: *future social workers, self-education, self-regulation, means and kinds of self-education activity, formation of professional mobility.*